

Handel med dagligvarer i vikingetiden

Af Stig Jensen

1. Indledning

Det generelle billede af handelen gennem oldtidens forskellige perioder har indtil for få år siden været stærkt domineret af de importerede luksusvarer, som f.eks. romertidens glasbægre og bronzekar. Baggrunden herfor er naturligvis sådanne varers eksklusive – ja næsten eksotiske – karakter. Desuden spiller disse varers direkte vidnesbyrd om fjernhandel også en rolle. I de senere år har man imidlertid betragtet den forhistoriske handel og udveksling mere nuanceret og i højere grad inddraget den indlandske vareudveksling – både inden for og mellem landsbyerne.

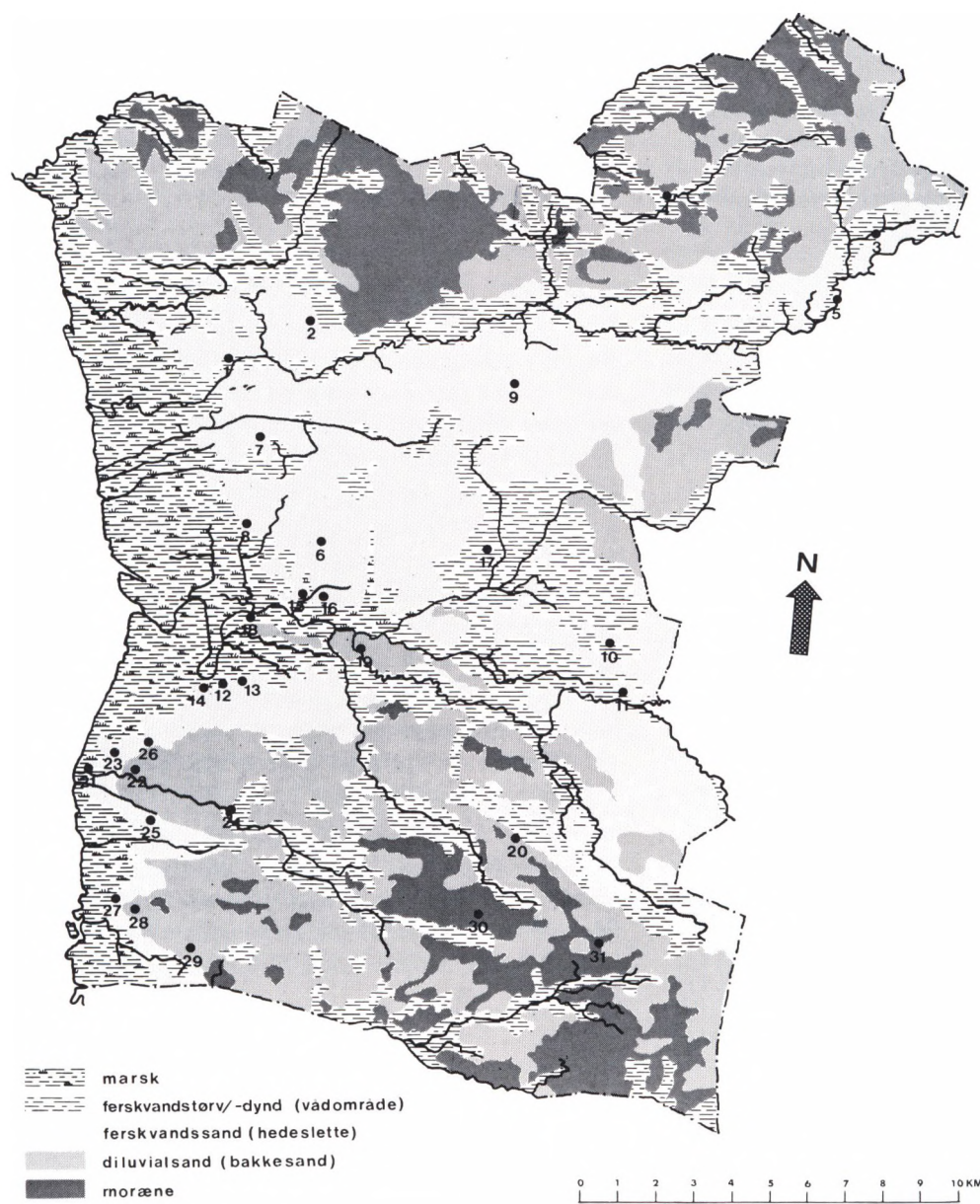
I denne artikel behandles et andet forsømt emne, nemlig importen af basisvarer. Med basisvarer forstås varer, der har haft en praktisk betydning i den daglige husholdning eller i produktionen i modsætning til luksusvarer, hvis betydning primært har haft prestige-mæssig karakter. Sådanne dagligvarer har utvivlsomt været udvekslet mellem landsbyerne gennem store dele af oldtiden, men synes her hjemme ikke at blive inddraget i fjernhandelen før i 8. århundrede. Nu kan det dog diskuteres, hvorvidt nogle af de redskaber, der i bronzealderen blev fremstillet af den importerede bronze, falder ind under ovennævnte definition af basisvarer. Dette problem vil imidlertid ikke blive behandlet nærmere i denne sammenhæng.

2. Importen af dagligvarer i Ribeområdet

Man savner stærkt en samlet behandling af og et katalog over vikingetidens importerede basisvarer i Danmark. Som erstatning herfor vil jeg i det følgende belyse emnet inden for et mindre område omkring Ribe, og se hvilke konklusioner der kan drages heraf. Fire oldsagsgrupper er inddraget: kværnsten af basaltlava, hvæssesten, klæbersten og Pingsdorfkeramik. Disse varers udbredelse ses på fig. 1 (1).

Kværnsten af basaltlava falder ind under den regulære grovvarehandel. De er fremstillet af en porøs stenart dannet af vulkansk aske. Basaltlava forekommer ved Rhinen – især omkring Mayen i Eifelområdet – og har siden den tidlige jernalder været anvendt systematisk (2). Herhjemme optræder disse kværnsten talrigt i vikingetidens landsbyer, især i Sydvestjylland (3). Udgravninger af Ribes ældste kulturlag har dokumenteret, at kværnsten af basaltlava dukker op allerede i begyndelsen af 8. årh. (4). I Vorbasse, hvor man kan følge en landsbys udvikling gennem hele yngre jernalder, tages kværnsten af basaltlava ligeledes i anvendelse i 8. årh. (5).

På fig. 1 er Ribeegnens fund af basaltlava angivet (jf. kataloget). Området karakteriseres af vidtstrakte marskenge mod vest, den flade hedeslette i den centrale del og bakkeøer mod nord og sydøst. Landskabet gennemskæres af en række øst-vest-gående ådale, hvoraf Kongeåen og Ribe Å-systemet er de dominerende.

de. Fragmenter af kværnsten er fundet på i alt 11 lokaliteter (fig. 2), og bortset fra Favrholt (fig. 1:20) ligger de alle ud mod marsken. Dette skæve fundbillede skyldes

Fig. 1. Geologisk kort over Ribeområdet med angivelse af hvæsesten, kværnsten af basaltlava, klæbersten og Pingsdorfkeramik fra vikingetiden. Numrene på kortet svarer til kataloget bagest i artiklen samt nedenstående liste, hvor E står for Eidsborgskifer.

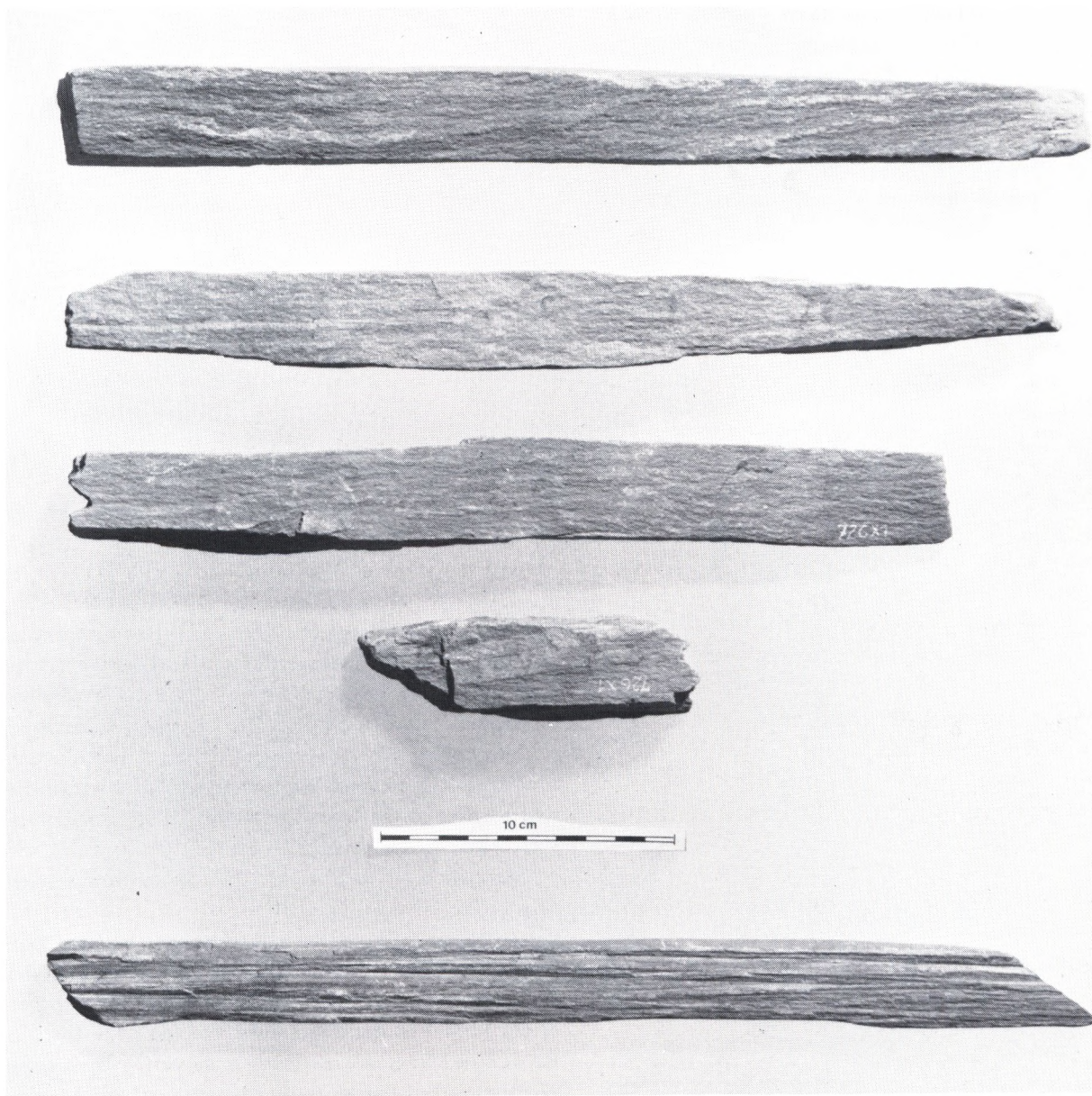
Nr.	hvæsest.	basalt.	klæber.	Pingsdorf
1	E	x		x
2	E			
3	x			
4	x			
5	E			
6		x		
7	x			
8	E			
9	E			
10	E			
11	E			
12	E			
13	E			
14	E			
15		x		
16	E	x	x	x
17			x	
18	E			
19	E	x	x	x
20	x	x	x	
21	E	x	x	x
22	x			
23	x			
24	E			
25	E			
26		x		
27	E	x	x	x
28	E	x	x	x
29		x		
30	x			
31	E			

Fig. 2. Del af drejekværn af basaltlava fundet ved Gl. Hviding sydvest for Ribe. Foto: Munke Atelier.

des dels, at tyngdepunktet i bebyggelsen i høj grad er marskvendt (6), og dels at det næsten udelukkende er her, man har foretaget udgravninger af periodens landsbyer. I den forbindelse er det værd at bemærke, at der på 9 ud af i alt 11 fundsteder med basaltlava er foretaget arkæologiske udgravninger. Basaltlavaen fra de sidste lokaliteter er fundet under museets rekognoscering af bopladser, der kendes fra flyfotos, samt ved rekognosceringer i nyetablerede læplantningsbælter (7).

Kværnsten af basaltlava forekommer således hyppigt i Ribeområdet, og på samtlige lokaliteter, hvor der er foretaget udgravninger af vikingetidige bebyggelser, er der fundet en del fragmenter. *Det kan derfor konstateres, at disse kværnsten i stort antal er fragtet fra Rhinområdet til Sydvestjylland, hvor de på det nærmeste har fundet vej ud til*

samtligte gårde og landsbyer. Handelen er antagelig foregået over Ribe, og der er intet belæg for at de mange fund fra kystområdet skyldes, at disse landsbyer stod i direkte handelskontakt med Rhinområdet. Som nævnt kunne fundtætheden forklares ved det almindelige bebyggelsesbillede samt undersøgelsesintensiteten. Det vil fremover være vigtigt at udgrave flere af indlandsbopladserne med henblik på at afklare dette væsentlige spørgsmål.

Hvæssesten er ligeledes en vigtig importartikel gennem hele vikingetiden. I modsætning til hvæssestenene fra germansk jernalder, der sædvanligvis består af mere eller mindre uregelmæssige sandsten, er vikingetidens fremstillet af skifer. Jernalderens hvæssesten synes således at være lavet af hjemlige, opsamlede sandsten, mens vikingetidens – ofte lange og regelmæssige hvæssesten af skifer – utvivlsomt er importerede.

Hvornår denne import begynder, ved vi ikke eksakt, men fundene fra Ribe viser, at det her sker allerede omkring begyndelsen af 8. århundrede (8). Disse er hovedsagelig fremstillet af en lys eller grå skifer, mens skifer af den violette type og af Eidsborgtype først dukker op i senere aflejringer.

Ser vi på Ribeområdet som helhed, kendes der 26 lokaliteter med fund af hvæssesten af skifer (jf. fig. 1 og kataloget). Disse hvæssesten er fundet alle steder, hvor der er foretaget undersøgelser af vikingetidige bebyggelser, men forekommer desuden i 18 tilfælde som løsfund. De mange løsfund har medført, at fundbilledet ikke er så skævt som for basaltlavaens vedkommende, idet 9 af lokaliteterne er fra indlandet. Af disse er de 4 fremkommet i forbindelse med rekognoscering på sten-

alderbopladser og andre i forbindelse med maskinel kartoffeloptagning.

Et af fundene bør fremhæves i denne forbindelse – Petersholm på sydbredden af Ribe Å (fig. 1:18). Her fandt man i 1985 4 skiferbarrer, hvoraf de 3 er mellem 30 og 35 cm lange (fig. 3)(9). Stenene lå på sydbredden af åen på et stykke, hvor den løber i en gravet kanal. Det er derfor nærliggende at forestille sig, at skiferstykkerne er kommet med op, da man i sin tid gravede kanalen. I såfald må man antage, at de stammer fra en last, der er gået tabt under sejladserne op ad det gamle åsystem.

De nævnte skiferbarrer stammer fra Eidsborg i Telemarken i Norge. Herfra havde man en omfattende eksport af hvæssesten fra vikingetiden og helt frem til begyndelsen af dette århundrede (10). Denne eksport synes at starte i 9. århundrede, hvorefter den tiltager så meget, at hvæssesten af Eidsborgtype dominerer materialet i sen vikingetid og tidlig middelalder (11). I Ribeområdet optræder hvæssesten af Eidsborgtype på 19 af de 26 lokaliteter, hvor der er fundet hvæssesten. De mange løsfund kan ikke dateres nærmere, og kataloget indeholder utvivlsomt mange middelalderlige fund.

Materialet viser tydeligt, at importen af skifer til hvæssesten har været meget omfattende i vikingetiden. Dette billede forstærkes yderligere, hvis vi inddrager gravfundene, hvor jernknive og hvæssesten er det mest almindelige gravudstyr (12).

Klæbersten er så blød, at den kan skæres med kniv, og så tæt og sej at den ikke let brækker. Klæberstensgryder er glimrende gryder, de er ildfaste, ligesom de opvarmes jævnt og hurtigt. De var meget almindelige i Norge i vikingetiden og optræder da også ofte på danske vikingetidsbopladser – især i det nordlige Jylland, på Fyn og Nordvestsjælland (13). Importerede klæberstensgryder synes at dukke op omkring midten af 9.

Fig. 3. Fire skiferbarrer fundet ved åbredden mellem Ribe og havet. Under målestokken ses en finkornet hvæssesten (violet) fra Ribes vikingetidslag. Foto:

◀ *Preben Delholm.*

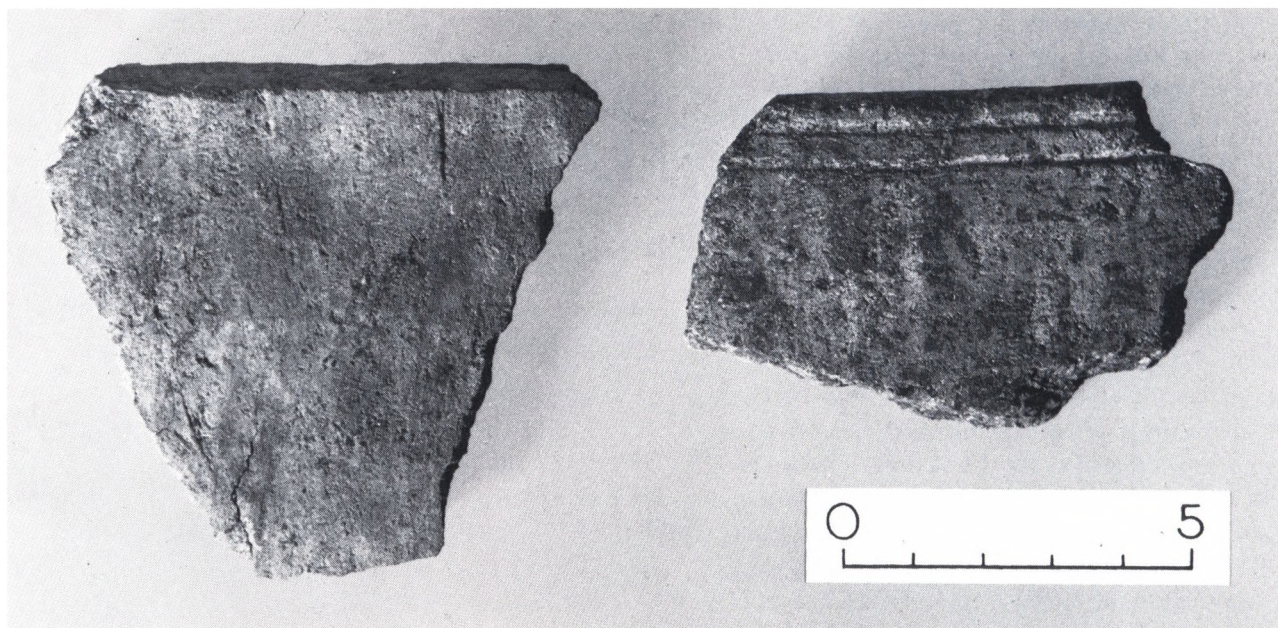

Fig. 4. Klæbersten fra Andersminde nordvest for Ribe. Foto: Munke Atelier.

århundrede og optræder da heller ikke i Ribes ældste kulturlag (14).

I Ribeområdet optræder klæbersten på 7 lokaliteter og kun som mindre skår (fig. 1 og kataloget). På trods af at skår fra klæberstensgryder er ret svære at erkende, er de fundet på 6 af de 8 lokaliteter, hvor der er foretaget en faglig undersøgelse af vikingetidige bopladser (fig. 4). Det sidste skår er fundet under rekognoscering på en mark, hvor der ved luftfotografering er konstateret huse fra sen vikingetid/tidlig middelalder. Alt i alt tyder materialet fra Ribeområdet på, at gryder af klæbersten på det nærmeste har fundet vej ud til alle vikingetidsgårde.

Pingsdorfkeramik opfattes i denne sammenhæng som

typebetegnelse for en hårdtbrændt lys eller gullig, rød-bemalet vare. Pingsdorf er en landsby ved Rhinen, hvor man har fremstillet keramik af ovennævnte type. Der er imidlertid ikke nogen garanti for, at alt det, man herhjemme og andetsteds betegner som Pingsdorf, er fra denne by, endsige fra Rhinlandet overhovedet (15).

Som det fremgår af kataloget, er der i Ribeområdet fundet Pingsdorfkeramik på 6 lokaliteter (fig. 5). Det drejer sig i alle tilfælde om skår, der er fremkommet i forbindelse med faglige undersøgelser af marskvendte lokaliteter. I betragtning af at der kun er foretaget 8 sådanne undersøgelser indenfor området, må fundfrekvensen siges at være høj.

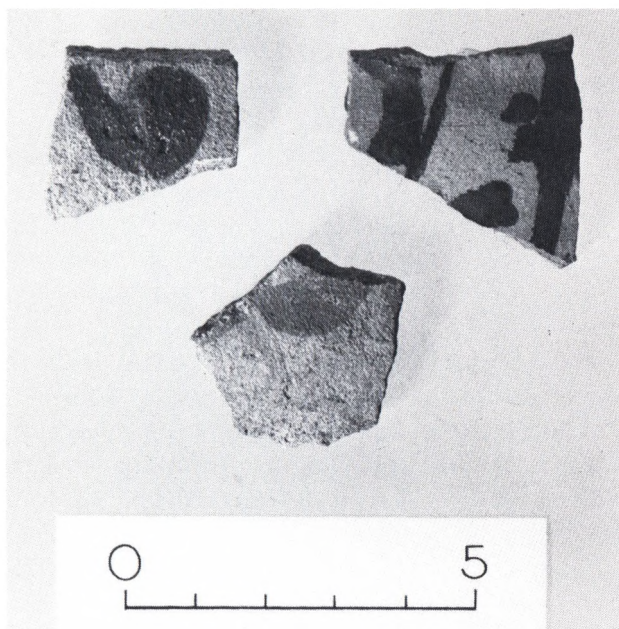

Fig. 5. Pingsdorfkeramik fra Okholm sydvest for Ribe. Foto: Munke Atelier.

Nu kan det diskuteres, hvorvidt Pingsdorfkeramik hører ind under dagligvarer eller luksusvarer. Når gruppen er taget med her, skyldes det, at den så ofte optræder på vikingetidsbebyggelserne omkring Ribe. Det vil således være relevant at sammenligne dens forekomst med de øvrige grupper.

Ved en *sammenfatning* af de 4 behandlede oldsagsgrupperes udbredelse i Ribeområdet må de kildekritiske og dateringsmæssige aspekter først berøres. Et af hovedproblemerne er de brede dateringsmæssige rammer, der knytter sig til materialet. Således forekommer de 4 grupper både gennem det meste af vikingetiden og den tidlige middelalder, og kun et mindretal kan placeres nærmere inden for dette tidspunkt. Desuden er re-

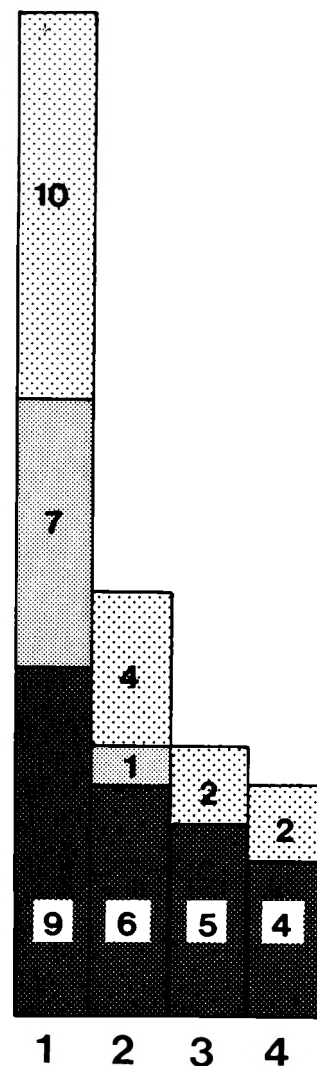

Fig. 6. Tilvæksten af lokaliteter med fund af hvæssesten, basalt, klæbersten og Pingsdorfkeramik. Fundtilvæksten før 1981 (mørk), mellem 1/1 1981 og 30/6 1984 (grå) samt mellem 1/7 1984 og 1/12 1988 (lys) er markeret. Søjlerne markerer henholdsvis hvæssesten (1), basaltlava (2), klæbersten (3) og Pingsdorfkeramik (4).

præsentativiteten et vigtigt spørgsmål – især når man skal vurdere de mange fund fra marskområderne med de spredte forekomster i indlandet.

Lad os indledningsvis analysere, hvorledes og hvornår fundene er fremkommet. På fig. 6 er fundtilvæksten før 1981, mellem 1/1 1981 og 30/6 1984 samt endelig mellem 1/7 1984 og 1/12 1988 markeret. Det fremgår, at antallet af fundsteder med hvæssesten på det nærmeste er tredoblet siden 1981. Tilvæksten skyldes hovedsagelig de rekognosceringer og den registrering af privatejede stenoldsager, der har fundet sted i forbindelse med Den antikvariske Samlings bebyggelseshistoriske projekt (16). Baggrunden herfor er, at hvæssesten i lighed med stenøkser er en genstandsgruppe, som lægmand erkender og samler op. Det samme er bestemt ikke tilfældet for de tre sidste genstandsgruppers vedkommende – basaltlava, klæbersten og Pingsdorferkeramik. Disse erkendes kun ved faglige rekognosceringer eller ved egentlige undersøgelser. Tilvæksten siden 1981 har da også her været mere beskeden, henholdsvis på 83%, 40% og 50%.

Den kraftige tilvækst af hvæssesten og den »tilfældige« måde materialet er bragt til veje på, gør den egnet til at give et nogenlunde reelt billede af både dens egen, men antagelig også bebyggelsens udbredelse i vikingetid og tidlig middelalder. Der kan ikke herske tvivl om, at en aktiv indsats med henblik på at registrere hvæssesten i privatsamlinger, vil give et overordentligt stort og nyttigt materiale.

I modsætning hertil står de tre øvrige materialegrupper: basaltlava, klæbersten og Pingsdorferkeramik. Som nævnt findes disse udelukkende i forbindelse med faglige rekognosceringer eller egentlige udgravninger. Deres udbredelse i Ribeområdet afspejler således hovedsagelig, hvor sådanne undersøgelser har fundet sted. Lad os derfor se på forholdene i det øvrige Danmark.

Indledningsvist kan det konstateres, at der på Esbjerg Museum – dvs. fra området nord for Ribe – findes en del genstande fra de her behandlede materialegrupper (17): 6 lokaliteter med skiferhvæssesten, 5 med basaltlava, 3 med klæbersten og en enkelt med Pingsdorferkeramik. Forholdene her stemmer således godt overens med forholdene i Ribeområdet – blot kan det overraske, at der på trods af de mange omfattende udgravninger omkring Esbjerg kun i et tilfælde er påtruffet Pingsdorferkeramik, men herom senere.

Betragter man forholdene i det øvrige Danmark, kan det straks konstateres, at det på grundlag af litteraturen ikke er muligt at danne sig et overblik over forekomsten af hvæssesten. Blot kan det konstateres, at de er overordentlig udbredte. Bedre står det til for basaltlavaens og klæberstenens vedkommende, hvis udbredelse senest er udarbejdet af Leif Chr. Nielsen (18). Som nævnt tidligere har kværnsten af basaltlava herhjemme deres hovedudbredelse i det sydlige og det vestlige Jylland. Desuden er de i to tilfælde fundet på Fyn og i et tilfælde på Sjælland – ved Trelleborg. Kværnstenene kommer som bekendt fra Rhinområdet, hvilket forklarer denne udbredelse. I det nordlige og østlige Danmark optræder en anden type importerede kværnsten – fremstillet af glimmerskifer, ofte med granater (19). Det har været foreslået, at disse kværnsten er fragtet hertil fra Centraleuropa via Oder-Neisse, men i betragtning af den store import af hvæssesten og klæberstensgryder fra Norge i 900-årene er det spørgsmålet, om ikke de omtalte kværnsten også kommer herfra (20). Det er i hvert tilfælde en mulighed, man må tage i betragtning.

Gryder af klæbersten forekommer som tidligere nævnt herhjemme hovedsagelig i Nord- og Østjylland samt på Øerne. Denne udbredelse stemmer fint overens med, at de blev importeret fra Norge. I Ribeområ-

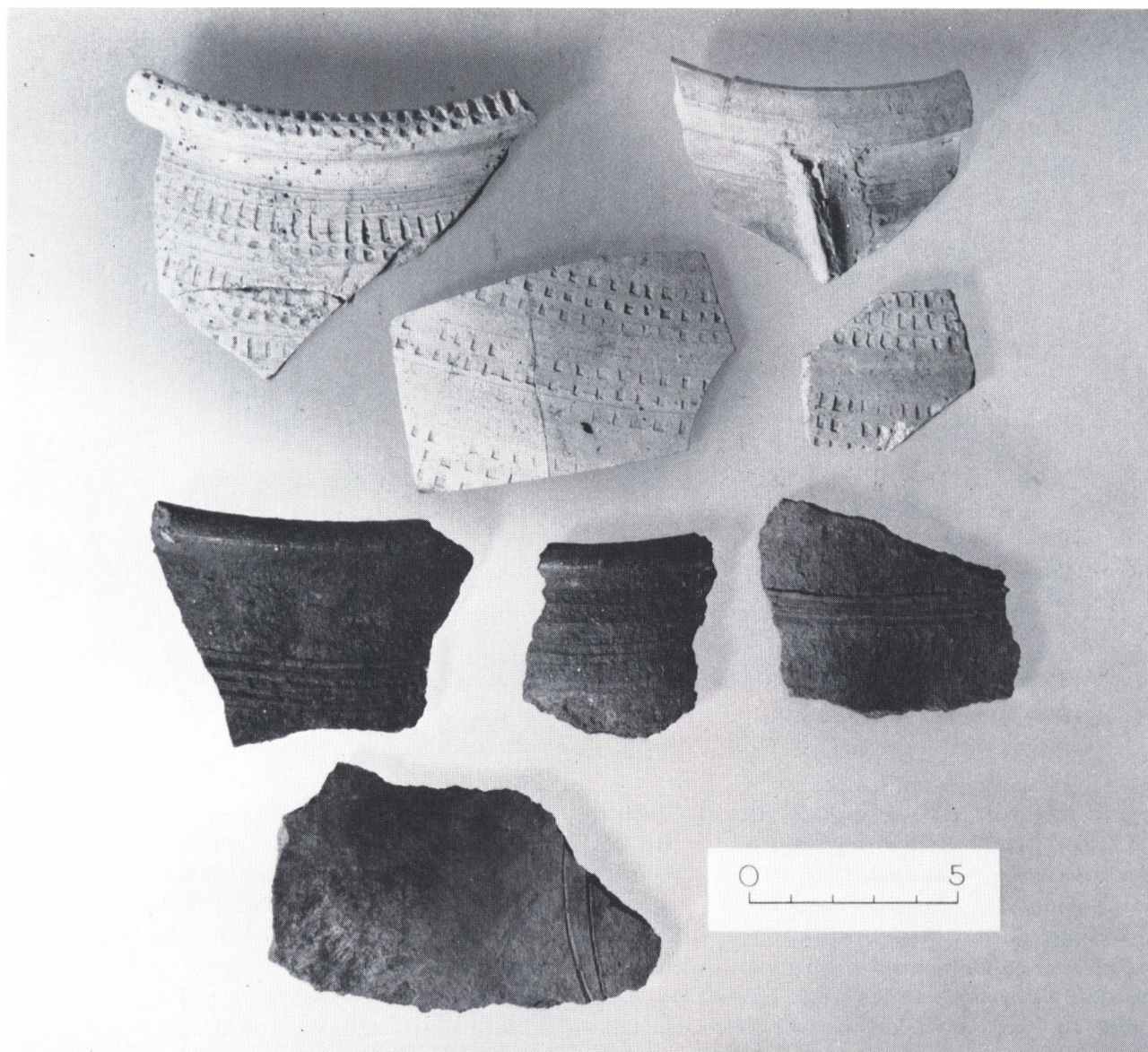

Fig. 7. Keramik fra Ribes ældste kulturlag. Foto: Munke Atelier.

Fig. 8. Tatingkeramik fra Ribe. Foto: Munke Atelier.

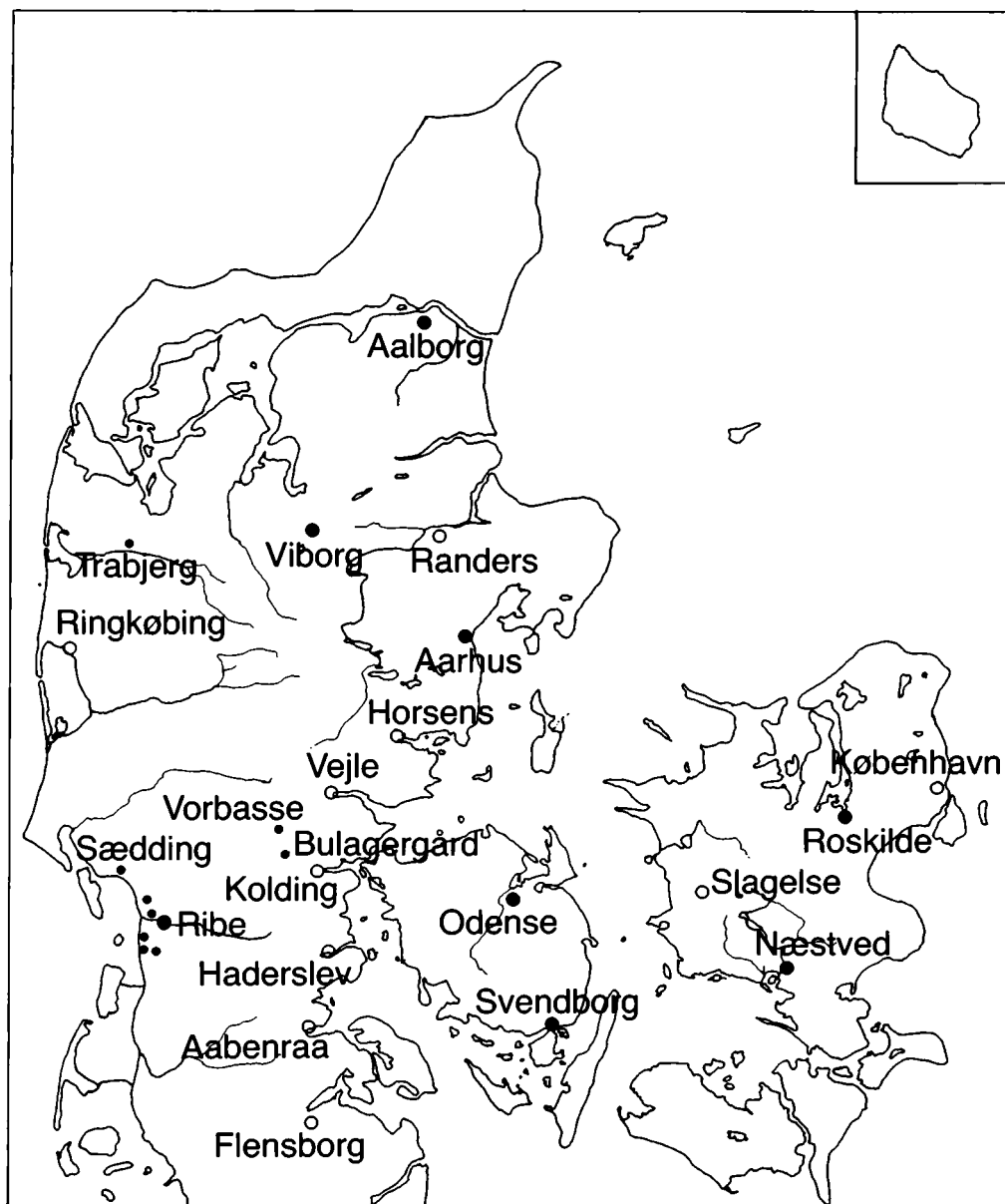
det er disse svært erkendelige klæberstensskår fundet på 75% af de undersøgte vikingetidsbopladser. Det må derfor formodes, at klæberstensgryder har været temmelig almindelige i deres kerneområde.

Tilbage står den importerede keramik. Denne import starter i slutningen af yngre germansk jernalder og ældre vikingetid, hvor den kendes fra Ribe (21). Det drejer sig især om Badorf- og Muschelgruskeramik samt andet uidentificeret, drejet keramik (fig. 7). Sådanne lerkar optræder ikke i fundene uden for Ribe, og

deres tilstedeværelse på handelspladsen må snarere forklares som biprodukter i forbindelse med handelskontakterne end som egentlige handelsvarer (22). Anderledes stiller det sig med Tatingkanderne, der ligeledes er fundet i Ribe (fig. 8) (23). Disse har en langt større spredning (24) og må snarere opfattes som luksusgenstande på linie med f.eks. glasbægre.

På fig. 9 ses udbredelsen af fund af Pingsdorfskeramik i Danmark (25). Fundene stammer hovedsagelig fra en række middelalderlige købstæder med rod tilba-

Fig. 9. Udbredelsen af fund af Pingsdorfskeramik i Danmark i henholdsvis byer ● og landlige bebyggelser •. Åbne cirkler markerer byer, hvor der er foretaget udgravninger, uden at der er påvist Pingsdorfskeramik. Efter Per Kr. Madsen.

ge i vikingetiden. Materialet fra Ribe er langt det største, idet antallet af Pingsdorfskår fra blot en enkelt mindre udgravning her ofte er større end antallet fra resten af landet tilsammen (26). Det kan derfor ikke undre, at det især er i landsbyerne omkring Ribe, Pingsdorfkeramikken optræder. Det er imidlertid spørgsmålet, om Pingsdorfkeramikken er nået ud til landsbyerne omkring Ribe på grund af handelskontakter med byen, eller om det skyldes en generel kulturpåvirkning syd fra. I landsbyerne på øerne og langs kysten syd for den danske grænse forekommer talrige Pingsdorfskår på trods af, at der ingen byer fandtes i den pågældende periode (27). En arkæologisk indsats på bopladserne fra vikingetid og tidlig middelalder langs den sønderjyske vestkyst vil antagelig kunne løse dette problem.

Afslutningsvis må det understreges, at den nøje gennemgang af de importerede basisvarer fra vikingetid og tidlig middelalder i Ribeområdet resulterede i en lang række fundsteder – 31 i alt. Dersom disse resultater kan overføres til resten af landet, kommer det til at dreje sig om flere tusinde lokaliteter.

3. Handelsmønsteret ændres

I de seneste oversigter over jernalderens bebyggelse fremhæves det, at der sker nogle markante forandringer i bebyggelsesbilledet i begyndelsen af 8. årh. (28). Gårdene bliver bl.a. større, og økonomibygningerne placeres langs med hegne.

Samtidig med denne forandring sker der en vigtig ændring i handelsmønsteret, idet man begynder at importere basisvarer som kværnsten af basaltlava og skiferhvæssesten. Basaltlavaen forekommer i de ældste kulturlag fra handelspladsen ved Ribe, men ikke nok med det, den er også fundet i det underliggende lands-

bylag fra ca. 700. Nu kender vi meget lidt til de samtidige landsbyer, men i Vorbasse forekommer der basaltlava i anlæg fra begyndelsen af 8. årh. (29). Kværnstenene spredtes således fra handelspladsen og ud i landsbyerne.

Som nævnt tidligere består hvæssestenene fra det ældste Ribe af en lys eller grå skifer, der må være importeret. Sådanne hvæssesten er så vidt vides endnu ikke påvist i landbebyggelsen fra 8. årh., men det skyldes antagelig det ringe kendskab til periodens landsbyer. Det er uvist, hvor skiferen oprindeligt stammer fra, men det er en nærliggende tanke, at den er kommet hertil sammen med basaltlavaen og således ligeledes stammer fra Rhinområdet. Langt hovedparten af hvæssestenene fra Dorestad stammer da også fra Rhinegnene (30).

Det er spørgsmålet, om denne tidlige import af basisvarer gælder hele landet, eller om det udelukkende er Sydvestdanmark, der modtager disse produkter. Dateringsgrundlaget for de kendte fund er ganske enkelt for usikkert til, at det er muligt at udtale sig herom, ligesom vi endnu kun kender ganske få bebyggelser fra 8. årh. Derimod er der sikkert ingen grund til at betvivle, at friserne, der netop ekspanderer på dette tidspunkt, har spillet en vigtig rolle i denne handel (31). Lad os imidlertid – inden vi fordyber os i dette emne – se på handelsmønsteret i den forudgående periode.

Ved Lundeberg på Sydøstfyn har Svendborg og Omegns Museum i de senere år undersøgt dele af en vidtstrakt handelsplads, der har været i brug fra 3.-5. årh. og måske lidt senere (32). Pladsen er placeret ved en naturhavn ud mod Storebælt og synes at have været havn og handelsplads for det samtidige rigdomscenter ved Gudme (33). Langs med stranden er der fundet rester efter en række mindre hytter på ca. 4x5 m og et

kulturlag med en tykkelse på ca. 75 cm. Fundene afspejler klart, at det drejer sig om en handels- og produktionsplads. Håndværkerne, der har arbejdet på stedet, har tydeligvis produceret til det hjemlige marked. Handelen illustreres bl.a. gennem fund af vægte, vægtlodder og mønter – romerske denarer. Fjernhandelen dokumenteres gennem fund af glas og glasperler, ligesom metalhåndværkernes forbrug af bronze, sølv og guld også må være importeret. Bronzekarrene fra den nærliggende gravplads ved Møllegårdsmarken er antagelig ligeledes importeret via handelspladsen ved Lundeberg (34).

I årene 1965-70 udgravede Nationalmuseet en rig jernalderboplads ved Dankirke sydvest for Ribe (35). Fundene dækker en lang periode – fra ca. 200 f.Kr. til omkring 750 e.Kr., dog ikke nødvendigvis med en kontinuerlig bebyggelse. Derimod synes der at kunne påvises en ubrudt bosættelse fra tiden omkring Kr.f. og frem til ca. 500 e.Kr. Dette tidsrum er repræsenteret ved hustomter og kulturlag. Bortset fra at der i forbindelse med to af husene fra omkring Kr.f. er fundet rester af en pragtvogn af samme type som Dejbjergvognen (36), er det først fra 3. årh., at Dankirke skiller sig ud fra de øvrige jernalderlandsbyer i området. Fra 3.-5. årh. er undersøgt 3 hustomter og et anseeligt kulturlag. Herfra stammer et stort antal glasperler og skår fra glasbægre foruden en del genstande af bronze, sølv og guld samt spor efter bronzestøbning. Endvidere bør nævnes vægtlodder, betalingsguld samt endelig 37 denarer, der synes at stamme fra en udpløjet skat.

Det yngste af de udgravede huse i Dankirke er en brandtomt fra ca. 500 e.Kr., hvor man fandt de udbrændte rester af en handelsmands lager af glasbægre og glasperler. Der er således klare vidnesbyrd om, at der har ligget en handelsplads på stedet. Pladsen er beliggende tæt ved marsken og vadehavet og med rela-

tiv kort afstand til de frankiske og angelsaksiske områder – den ideelle placering for en handelsplads.

13 enkeltfundne mønter udgør de yngste fund fra Dankirke. Det drejer sig om 3 merovingiske mønter fra 7. og 8. årh. samt 10 engelske og frisiske sceattas fra første halvdel af 8. årh. Der er ikke udgravet anlæg, der er samtidige med disse mønter, men deres tilstedeværelse gør det dog sandsynligt, at en sådan bebyggelse må have eksisteret. Man må således regne med, at Dankirke stadig har en betydning ud over det sædvanlige, på det tidspunkt hvor handelspladsen ved Ribe etableres.

I ældre romersk jernalder er importen af romerske luksusgenstande fortrinsvis baseret på et såkaldt gaveudvekslingssystem (37). Ved overgangen til yngre romersk jernalder erstattes dette system af administreret handel – også kaldet aftalehandel. Denne handelsform hviler ikke på fri markedsprincipper, idet priserne eller udvekslingsforholdet de enkelte varergrupper imellem er fastlagt på forhånd mellem områdets politiske ledere og handelsfolkene. Det er på dette tidspunkt Lundeberg og Dankirke kommer ind i billedet, og fremkomsten af disse handelspladser skal utvivlsomt sættes i forbindelse med ovennævnte ændring i handelsformen.

Det næste skift i handelsmønsteret sker som nævnt i begyndelsen af 8. årh., hvor basisvarer som kværnsten af basaltlava og skiferkværnsten også inddrages i fjernhandelen. Denne bliver således mere omfattende og kommer til at dække et bredere spekter. Importen af kværnsten af basaltlava forekommer langt tidligere syd for den danske grænse end herhjemme – således f.eks. allerede i romersk jernalder ved Archsum på Sild og på Feddersen Wierde-bopladsen samt i 6. årh. på Tofting-værftet (38). Når disse varer ikke når helt frem hertil på dette tidspunkt, skyldes det antagelig, at de ikke kunne indpasses i det hjemlige handelssystem,

hvor fjernhandelen var bygget op omkring udveksling af prestigevarer.

Det er sikkert ikke tilfældigt, at etableringen af en handelsplads ved Ribe i begyndelsen af 8. årh. falder sammen med ændringen i handelen. Når Dankirke erstattes af Ribe – dog med et lille overlap – kan det imidlertid blot skyldes, at det her er mere praktisk at kunne sejle varerne op ad åen og direkte til handelspladsen end forholdene ved Dankirke muliggør, hvor man øjensynlig har skullet transportere varerne et længere stykke fra skibene til handelspladsen (39). Dette behov er naturligvis blevet forstærket i takt med, at omfanget af handelen er blevet forøget, og tunge genstande som kværnsten er blevet inddraget i den. Etableringen af Ribe kan imidlertid også forklares ved, at der nu er helt andre interesser, der står bag fjernhandelen. Således har den styring, der kan spores på handelspladsen, været sat i forbindelse med kongemagten (40).

Umiddelbart er der store ligheder mellem Lunde-borg og det ældste Ribe. Begge lokaliteter er godt placeret i forhold til søfart med direkte kontakt til skibene, og på begge steder er der talrige vidnesbyrd om fjernhandel. Endvidere har begge handelspladser været produktionssteder for en omfattende gruppe af håndværkere. Ved Lunde-borg er der fundet spor efter små hyttetomter. Tilsvarende indeholder kulturlagene fra Ribe spor efter lette konstruktioner i form af lergulve og væggrøfter. Man får således det indtryk, at aktiviteterne begge steder har været midlertidige og ikke permanente – dvs. noget regelmæssigt tilbagevendende, måske én eller flere gange om året. For Ribes vedkommende kan det påvises, at handelspladsen har været inddelt i parceller, der – bortset fra en enkelt afbrydelse – har været gældende gennem ca. et århundrede. Denne stærke styring af pladsen afspejler sig også ved,

at området har været inddelt i parceller før de første håndværkere slog sig ned. Om handelspladsen ved Lunde-borg på tilsvarende måde har været inddelt og organiseret, giver kulturlagene ingen oplysninger om. Det er således muligt, at der på dette punkt er stor forskel de to handelspladser imellem.

En anden forskel er væsentlig for denne artikels tema: det er kun i Ribe, basisvarer indgår i fjernhandelen. Det ville imidlertid være for simpelt blot at fokusere på denne forskel. Derimod må man inddrage andre og mere overordnede faktorer som friserne, de mange øvrige handelspladser i 8. årh. i nordvesteuropa og sidst, men ikke mindst centralmagts manifestationer i de samme årtier, som Ribe grundlægges. Her tænkes på Kanhavekanalen fra 726 og Dannevirke fra 737 (41).

Som nævnt oven for er aftalehandelen – den administrerede handel – sat i forbindelse med Lunde-borg og Dankirke. Det ville imidlertid være misforstået iver, at kæde Ribes etablering i begyndelsen af 8. årh. sammen med overgangen til markedsøkonomi. En sådan ændring er utvivlsomt foregået gradvist og behøver ikke at gælde alle varegrupper på én gang. I den forbindelse er fjernhandelen med kværnsten af basaltlava og skiferh væssten vigtig, idet disse varer langt fra er prestigevarer, og således må have krævet andre handelsrelationer end romertidens.

4. Store skibe – jorddrot og skibsreder?

Vikingetidens handel hænger sammen med søfarten, og i den forbindelse er handelskibets udvikling af stor betydning. Ole Crumlin-Petersen har forsøgt at illustrere lastekapaciteten for de nordiske handelsskibe gennem vikingetiden og ind i middelalderen (fig. 10)(42). Det fremgår umiddelbart, at lasteevnen stiger mærkbart gennem perioden med ca. 15 tons ved vikin-

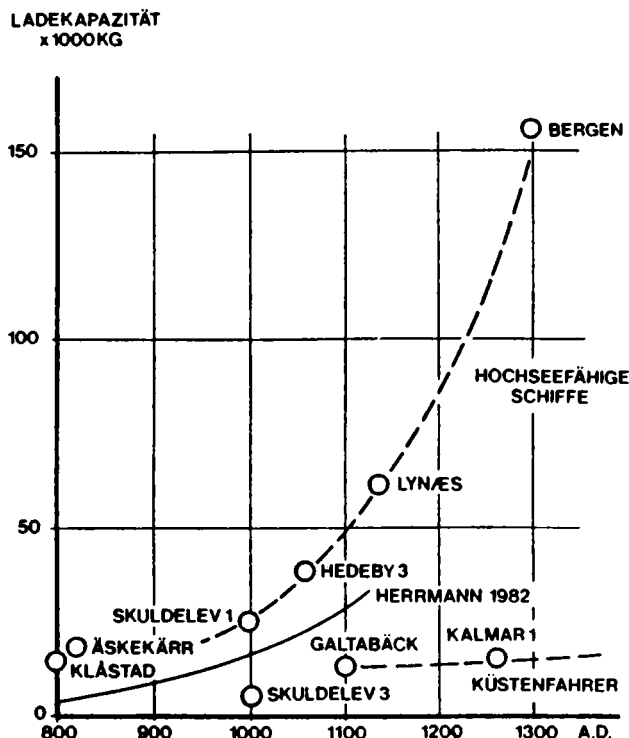

Fig. 10. Lastekapaciteten i tons på baggrund af nordiske fund af fragtskibe fra vikingetid og middelalder. Efter Ole Crumlin-Petersen 1987.

getidens begyndelse (Klåstad), 40 tons i 11. årh. (Heideby 3) og 60 tons i 12. årh. (Lynæs). Ved vikingetidens slutning sker endvidere en udspaltning af lastskibene, idet der sideløbende med de store havgående skibe optræder en række mindre kystfragtskibe med en lasteevne på ca. 15 tons.

Skibenes lasteevne er tankevækkende, og man bliver nødt til at tænke utraditionelt, når man vurderer, hvilke varer de har sejlet med. De ca. 50 skiferbarrer, der blev fundet i bunden af Klåstadskibet fra omkring 800, syner jo ikke af noget (fig. 11) (43). Ligeledes har Ole

Crumlin-Petersen gjort opmærksom på, at den import på 200-300 kg klæberstenskar, man har beregnet årligt er tilgået Hedeby, umuligt kan have dannet grundlag for nogen søfart (44). Når dertil lægges de varergrupper, man normalt opremser i forbindelse med vikingetidens handel – f.eks. slaver, jern, skind, pelsværk, voks og rav – må det nok konkluderes, at de store skibe med en lastekapacitet på 40 tons endnu ikke er begrundede.

Som nævnt må forøgelsen af fragtskibenes lasteevne i løbet af vikingetiden sættes direkte i forbindelse med en stigning i handelssamkvemmet. Denne udvikling falder sammen med, at antallet af byer vokser – byer der nu ikke længere må betragtes som transitknudepunkter, men steder med en omfattende lokalhandel – et opland. Det er derfor spørgsmålet, om ikke den stigende handel har omfattet landbrugsprodukter som korn og kød, tømmer o.l. I hvert tilfælde synes det vanskeligt at forklare de store fragtskibe uden at inddrage sådanne varer, der desværre næppe lader sig dokumentere i det arkæologiske materiale.

Hvem ejede skibene, og hvor blev de bygget? I dag ville vi uden tøven placere disse aktiviteter i byerne, men sådan har det sandsynligvis ikke været i vikingetiden. Ved siden af centralmagten har det utvivlsomt været de store jordbesiddere, der har domineret samfundet. Det er derfor også sandsynligt, at det er disse personer, som har kunnet præstere den betydelige kapitalindsats, der har været nødvendig for at bygge skibene. Fragtskibenes udvikling viser, at søfart har været et lukrativt erhverv, og det er svært at forestille sig, at jordbesidderne ikke har forsøgt at få så stor en del af denne kage som mulig.

5. Afslutning

Handel med dagligvarer i vikingetiden er et stort emne, som det ikke er muligt at dække fyldestgørende i

Fig. 11. Klåstadskibet under udgravning. Midt i billedet ses de ca. 50 skiferbarrer, som blev fundet. Foto: A. E. Christensen.

artikelform. Jeg har derfor i denne sammenhæng valgt at fokusere på tre emner:

1) Ved en katalogisering og kortlægning af importerede basisvarer i Ribeområdet kan det vises, at der på landsplan findes et meget stort materiale, der kan belyse denne handel. Det fremgår også, at materialet er forbundet med en række kildekritiske problemer.

2) Med udgangspunkt i det sydvestjyske kontakthjørne med friserne kan man konstatere, at basisvarer dukker op i fjernhandelen i 8. årh., – nogenlunde samtidig med at handelspladsen ved Ribe etableres. Ribe synes at erstatte handelspladser som Lundeborg og Dankirke, hvor importen menes at indgå i en aftalehandel. Om Ribe markerer et brud med denne handelsform kan ikke afgøres, men den begyndende import af produkter, der ikke er prestigevarer, tyder på, at en gradvis ændring af handelsrelationerne har fundet sted.

3) Udviklingen af fragtskibene viser, at handelen med dagligvarer stiger voldsomt gennem vikingetiden. Denne handel har ved vikingetidens slutning et sådant omfang, at ændringerne i 8. årh. mere synes at være af kvalitativ end af kvantitativ art.

Katalog over fundsteder med importerede dagligvarer fra vikingetiden i Ribeområdet.

Vilslev sogn

1. Vilslev (sb. 18, ASR 471). Ved udgravning af 3 gårde fra overgangen vikingetid/middelalder er fundet kværnsten af basaltlava, hvæssesten (bl.a. Eidsborg) og Pingsdorfkeramik.
2. Møgelhøjvej (sb. 21, ASR 483). Løsfund af hvæssesten af Eidsborgtype.

Føvling sogn

3. Svendstrup (sb. 140, ASR 184). Ved rekognoscering er fundet flere hvæssesten af skifer – heraf nogle med ophængningshul.

4. Stenstrup (NM C 7372). Hvæssesten af skifer med ophængningshul fundet i mose.
5. Åbølling (ASR 417). Ved markarbejde er opsamlet en hvæssesten af Eidsborgtype.

Farup sogn

6. Katrinesminde (sb. 19, ASR 290). Boplads fundet ved luftfoto, løsfund af basaltlava.
7. Hillerup (sb. 1). Løsfund af hvæssesten af skifer med ophængningshul.
8. Nr. Farup (sb. 13, ASR 4M70C). Ved udgravning af gårdsanlæg fra tidlig middelalder er fundet en hvæssesten af Eidsborgtype.

Hjortlund sogn

9. Stelhøjgård (sb. 34, ASR 419). Ved rekognoscering er fundet en hvæssesten af Eidsborgtype.

Obbekær sogn

10. Obbekær (sb. 17, ASR 178). Hvæssesten af Eidsborgtype fundet ved kartoffeloptagning.
11. Obbekær (sb. 26, ASR 539). Ved markarbejde er fundet hvæssesten (bl.a. Eidsborg).

Ribe domkirke Landsogn

12. Skanet Bro (sb. 1, ASR 482). Ved rekognoscering fandtes en hvæssesten af Eidsborgtype.
13. Skønagergård (sb. 17, ASR 477). Ved rekognoscering fandtes en hvæssesten af Eidsborgtype.
14. Øster Vedsted (sb. 18, ASR 479). Løsfund af en hvæssesten af Eidsborgtype.

Ribe Domkirkesogn

15. Jernkær (sb. 10, ASR 179). Ved udgravning af en landsby fra vikingetid og tidlig middelalder er der fundet kværnsten af basaltlava.
16. Andersminde (sb. 11, ASR 19M80C). Ved udgravning af en landsby fra vikingetid og tidlig middelalder er der fundet hvæssesten (bl.a. Eidsborg), kværnsten af basaltlava, klæbersten og Pingsdorfkeramik.
17. Frydgård (sb. 12, ASR. 185). Gårdsanlæg fundet ved luftfoto, løsfund af klæbersten.
18. Petersholm (sb. 35, ASR 726). På sydbredden af Ribe å er opgravet 4 Eidsborgbarrer til hvæssesten.

Sct. Katharinæ sogn

19. Ribe. I forbindelse med forskellige bygravninger er alle de 4 behandlede oldsagsgrupper påtruffet i adskillige tilfælde, jf. teksten.

Seem sogn

20. Favrholt (sb. 59). Ved NM's udgravning i 1930'erne er fundet hvæssesten, kværnsten af basaltlava og klæbersten.

V. Vedsted sogn

21. Okholm (sb. 29, ASR 32/64). I forbindelse med udgravningen af en boplads fra yngre jernalder og vikingetid er fundet hvæssesten (bl.a. Eidsborg), kværnsten af basaltlava, klæbersten og Pingsdorfkeramik.

22. Vester Vedsted (sb. 18). I forbindelse med efterudgravning efter skattefund er fundet en hvæssesten.

23. Vester Vedsted (sb. 52, ASR 447). Ved rekognoscering er fundet hvæssesten af skifer.

24. Egebæk (sb. 49, ASR 384). Løsfund af en hvæssesten af Eidsborgtype.

25. Vester Vedsted (sb. 16, ASR 501). Ved rekognoscering er fundet en hvæssesten af Eidsborgtype.

26. Vester Vedsted skole (sb. 63, ASR 666). Ved rekognoscering i læplantingsbælte fandtes kværnsten af basaltlava.

Hviding sogn

27. Gl.Hviding (sb. 57, ASR 440). Ved udgravningen af et gårdsanlæg fra vikingetid og tidlig middelalder er fundet hvæssesten (bl.a. Eidsborg), kværnsten af basaltlava, klæbersten og Pingsdorfkeramik.

28. Hviding kirke (sb. 30). Ved undersøgelser i og nær kirken er fundet hvæssesten (bl.a. Eidsborg), kværnsten af basaltlava, klæbersten og Pingsdorfkeramik.

29. Høgsbrogård (sb. 33, ASR 17M70C). Ved prøvegravning på en boplads er fundet en kværnsten af basaltlava.

Roager sogn

30. Roager (sb. 23). Hvæssesten opsamlet i forbindelse med rekognoscering på stenalderboplads.

Spandet sogn

31. Spandet Kærvej (sb. 102, ASR 411). Ved gravning af drænggrøft er fundet en hvæssesten af Eidsborgtype.

Noter

1. Baggrunden for udbredelsen af importerede dagligvarer fra vikingetiden i Ribeområdet, som ses på fig. 1., er kataloget bagest i artiklen. For fund, der er fremkommet før juli 1984, er kataloget baseret på baggrund af Leif Chr. Nielsens gennemgang og katalogisering af materialet (jf. S. Jensen 1991, red.). Kataloget er ført a jour pr. 1. december 1988. Det indeholder ikke områdets gravfund.
2. Se f.eks. F. Hörter, F. Michels og J. Röder 1950/51, s. 10.
3. L. Chr. Nielsen 1986, fig. 23.
4. L. B. Frandsen og S. Jensen 1988.
5. S. Hvass 1987, s. 89.
6. S. Jensen 1984.
7. Jf. S. Jensen 1985.
8. L.B. Frandsen og S. Jensen 1988.
9. S. Jensen 1986-87, s. 189ff.
10. S. Myrvoll 1985.
11. S. Myrvoll 1985-86, s. 174.
12. Se f.eks. E. Roesdahl 1977, s. 132f.
13. P. Sawyer 1988, s. 346.
14. H.G. Resi 1979, s. 111 samt L.B. Frandsen og S. Jensen 1987.
15. P.Kr. Madsen 1982, s. 84.
16. Jf. S. Jensen 1984, s. 10f.
17. Det drejer sig om Sjelborg (løsfund, mus.nr. 947): hvæssesten, Gammelby (boplads, ESM 45): hvæssesten, basaltlava og klæbersten, Sædding (boplads, ESM 86): samtlige her behandlede materialegrupper, Gjesing Nord (løsfund, ESM 546): basaltlava, Solbjerg (grubehus, ESM 547): hvæssesten, Hostrup (boplads, ESM 563): hvæssesten og basaltlava samt endelig Staghøj (boplads, ESM): hvæssesten, basaltlava og klæbersten. Venligst meddelt af Museumsinspektør Ingrid Stoumann.
18. L.Chr. Nielsen 1986, s. 195 og P. Sawyer 1988, s. 346.
19. L. Chr. Nielsen 1986, s. 195 og fig. 23.
20. U. Näsman 1989.
21. M. Bencard 1973, s. 40f samt L.B. Frandsen og S. Jensen 1987.
22. Muschelgruskeramik forekommer dog i materialet fra Gammelby ved Esbjerg (ESM 45). Venligst meddelt ved museumsinspektør Ingrid Stoumann.
23. M. Bencard 1973, s. 40.
24. H. Steuer 1987, s. 134.
25. Kortet er venligst stillet til rådighed af museumsinspektør Per Kr. Madsen.
26. Således er der f.eks. i et enkelt prøvehul på Slotsbanken fundet

- 144 Pingsdorfskår (P. Kr. Madsen 1987, s. 194).
27. H. Lüdtker 1985, Abb. 64.
28. S. Hvass 1988, s. 86ff og J. Lund 1988, s. 160f.
29. Venligst oplyst af museumsinspektør Steen Hvass. Endvidere forekommer basaltlava i 8. årh. i Südsiedlung ved Hedeby, jf. H. Jankuhn 1986, s. 86f.
30. H. Kars 1983, s. 88f.
31. D. Ellmers 1985, s. 31ff.
32. P.O. Thomsen 1986 og 1987.
33. H. Thrane 1987.
34. E. Albrechtsen 1971.
35. E. Thorvildsen 1972 (oversigt), K. Bendixen 1972 (mønter), S. Jensen 1978 (keramik), U.L. Hansen 1983 (glas) og H.J. Hansen 1989 (oversigt).
36. H.J. Hansen 1984.
37. L. Hedeager 1978 og U.L. Hansen 1989.
38. G. Kossack m.fl. 1987, s. 127 (Archsum), W. Haarnagel 1979 (Feddersen Wierde og H. Jankuhn 1986, s. 155 (Tofting).
39. Naturforholdene – og dermed sejlførholdene – ved Dankirke er dog langt fra undersøgt tilbundsående.
40. L.B. Frandsen og S. Jensen 1987.
41. H.H. Andersen 1985.
42. O. Crumlin-Petersen 1987, s. 104.
43. A.E. Christensen jr. og G. Leiro 1976.
44. O. Crumlin-Petersen 1987, s. 103. Jf. H.G. Resi 1979, s. 112f.

Litteratur

- Albrechtsen, E. 1971: Gravpladsen på Mølleghårdsmarken ved Broholm. Fynske Jernaldergrave IV. Odense.
- Andersen, H.H. 1985: Vandt sig hele Danmark. SKALK 1985:2. Aarhus.
- Bencard M. 1973: Ribes vikingetid. En foreløbig redegørelse for udgravningerne 1972/73. Mark og Montre. Esbjerg.
- Bendixen, K. 1972: Mønterne fra Dankirke. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. København. Christensen, A.E. jr. og G. Leiro 1976: Klåstadskipet. Vestfoldminne.
- Crumlin-Petersen, O. 1987: Häfen und Schifffahrt in der römischen Kaiserzeit sowie in der Völkerwanderungs- und Merowingerzeit Dänemarks. Frühmittelalterliche Studien, Vol. 11. Berlin.
- Ellmers, D. 1985: Die Bedeutung der Friesen für die Handelsverbin-

dungen des Ostseeraumes bis zur Wikingerzeit. Society and trade in the Baltic during the Viking Age, red. S.-O. Lindquist. Uddevalla.

- Frandsen, L.B. og S. Jensen 1987: Pre-Viking and Early Viking Age Ribe. Excavations at Nicolaigade 8, 1985-86. Journal of Danish Archaeology, vol. 6. Odense.
- Haarnagel, W. 1979: Die Grabung Feddersen Wierde. Methode, Hausbau, Siedlungs- und Wirtschaftsformen sowie Sozialstruktur. Feddersen Wierde 2.
- Hansen, H.J. 1984: Fragmenter af en bronzebeslået pragtvogn fra Dankirke. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. København.
- Hansen, H.J. 1989: Dankirke. Affluence in Late Iron Age Denmark. Annalecta Romana Instituti Danici, Rom.
- Hansen, U.L. 1983. Dankirke. 2. Gläser. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 5, Lieferung 3/4. Berlin/New York.
- Hansen, U.L. 1989: Langdistancehandel i romersk jernalder – fra gaveudveksling til aftalehandel. Dette bind af hikuin. Aarhus.
- Hedeager, L. 1978: Bebyggelse, social struktur og politisk organisation i Østdanmarks ældre og yngre romertid. Fortid og Nutid. Vol. XXVII, bind 3. København.
- Hvass, S. 1988: Jernalderens bebyggelse. Fra Stamme til Stat 1. Jernalderens Stammesamfund. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII. Aarhus.
- Hörter, F., F. Michels og J. Röder 1950/51: Die Geschichte der Basaltlava-Industrie von Mayen und Niedermendig. Jahrbuch für Geschichte und Kultur des Mittelrheins und seiner Nachbargebiete 2/3.
- Jankuhn, H. 1986: Haithabu. Ein Handelsplatz der Wikingerzeit. Neumünster.
- Jensen, S. 1978: Overgangen fra romersk til germansk jernalder. hikuin. Aarhus.
- Jensen, S. 1984: Ribeegnen gennem 10.000 år – et bebyggelseshistorisk projekt. Mark og Montre. Esbjerg.
- Jensen, S. 1985: Hvad 100 km læhegn gemte. Mark og Montre. Esbjerg.
- Jensen, S. 1986-87: Skibet er ladet med. Mark og Montre. Esbjerg.
- Jensen, S. 1991: Ribeegnen gennem 10.000 år (red.). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, Aarhus. I trykken.
- Kars, H. 1983: Early-Medieval Dorestad, an Archaeo-Petrological Study. Part VIII: Summary of the Petrographical Results. ROB vol. 33. Amersfoort.
- Kossack, G. m.fl. 1987: Archsum auf Sylt, Teil 2. Landwirtschaft

- und Umwelt in Vor- und Frühgeschichtlicher Zeit. Mainz am Rhein.
- Lund, J. 1988: Jernalderens bebyggelse i Jylland. Folkevandringstiden i Norden (red. U. Näsman og J. Lund). Aarhus.
- Lüdtke, H. 1985: Die mittelalterliche Keramik von Schleswig. Ausgrabung Schildt 1971-1975. Berichte und Studien 4. Neumünster.
- Madsen, P.Kr. 1982: Keramik fra en gravning i Ribes vestby – import, lokalkronologi og datering. hikuin nr. 8. Aarhus.
- Madsen, P.Kr. 1987: On the Dating of Medieval Pottery – in the Light of Recent Finds from Ribe. Journal of Danish Archaeology. Vol. 6. Odense.
- Myrvoll, S. 1985: The Trade in Eidsborg Hones over Skien in the Medieval Period. Iskos nr. 5. Helsinki.
- Myrvoll, S. 1985-86: Skien og Telemark – naturressurser, produkter og kontakter i sen vikingetid og tidlig middelalder. VIKING. Oslo.
- Nielsen, L.Chr. 1986: Omgård. The Viking Age Water-Mill Complex. A provisional report on the 1986 excavations. Acta Arch. vol. 57. København.
- Näsman, U. 1989: Om fjärhandel i Sydskandinaviens yngre järnålder. Handel med glas under germansk järnålder och vikingetid. Dette bind af hikuin.
- Resi, H.G. 1979: Die Specksteinsfunde aus Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 14. Neumünster.
- Roesdahl, E. 1977: Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen. Nordiske Fortidsminder. Bind 4. København.
- Sawyer, P. 1988: Da Danmark blev Danmark. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 3. København.
- Steuer, H. 1987: Der Handel der Wikingerzeit zwischen Nord- und Westeuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse. Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. IV Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit (K. Düwel, red.). Göttingen.
- Thomsen, P.O. 1986: Lundeberg I. Havn og handelsplads fra 3. og 4. århundrede efter Kr. Årbog for Svendborg og Omegns Museum. Ringe.
- Thomsen, P.O. 1987: Undersøgelse af havn og handelsplads ved Lundeberg. En kort, foreløbig rapport fra undersøgelserne i 1987. Årbog for Svendborg og Omegns Museum. Ringe.
- Thorvildsen, E. 1972: Dankirke. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. København.
- Thrane, H. 1987: Das Gudme-Problem und die Gudme-Untersuchung. Frühmittelalterliche Studien, Vol. 21. Berlin.